

Indledning

FAGBE- VÆGELSEN SOM FOLKE- BEVÆGELSE

“Der findes altså to slags tendenser inden for den kapitalistiske produktionsmåde, der bestemmer dennes karakter: den kapitalistiske og den proletariske. Ingen af de to kan sætte sig helt frit igennem, hver af tendenserne støder på modstand fra den anden i klassekampen.(.....)

Marx døde netop som den moderne arbejderbevægelses kæmpe opsving, støttet på demokratiske resultater, begyndte. Ganske vist havde Marx også på dette område, ja allerede i 1847 i Det kommunistiske manifest, forudsagt den storhed, som proletariatet ville hæve sig til af sin dybeste elendighed. Men de former, som denne rejsning har antaget, kunne han ikke forudse. Og lige så lidt kunne han forudse den tilbagevirkning, der ville fremgå af det voksende “arbejderklasse-oprør” i den demokratiske stat imod den kapitalistiske udbyttnings tendenser. De nyeste problemer for den proletariske klassekamp, der udspringer heraf, finder vi ikke undersøgt i Kapitalen. For at forstå dem må vi studere nutiden selv.”

(Karl Kautsky, 1931)

I citatet ovenfor opfordrede Karl Kautsky arbejderbevægelsen til konkrete studier af de problemer, der var forbundet med arbejderklassens kampe og kampvilkår i et samfund, hvor det politiske demokrati sejrede og dannede basis for en række reformtiltag. Med dette temanummer af *Arbejderhistorie* har vi taget denne teoretiske opfordring til os. I citatet insisterer Kautsky, der ellers i mange henseender kan kritiseres for historisk og politisk determinisme, på en dobbelthed i den teoretiske tilgang, der både rummer den strukturelle analyse af kapital og arbejde og den historisk konkrete analyse af “arbejderklasse-oprørets” “tilbagevirkning” på disse strukturer, dvs. historien om, hvordan arbejderklassen og dens organisationer er aktive medskabere af den historisk konkrete kapitalisme.

Mange af artiklerne i dette temanummer har en teoretisk tilgang, der på mange måder kan minde om Kautsky-citatets betoning af en

sådan tilbagevirkningsmekanisme. Det er en teoretisk tilgang, der rummer en afvisning af at reducere arbejderklassen og fagbevægelsens historiske rolle som "statister i en række folkelivstableauer", som Lars K. Christensen udtrykker det i artiklen *Fagbevægelsen og det moderne samfund*. Det er et gennemgående træk ved temanummerets artikler, at fagbevægelsen analyseres som en social modmagt til kapitalen, der via sin organisering og kamp fungerer som en aktiv medskaber af samfundsudviklingen.

Artiklerne giver konkrete eksempler på, at det ikke er nok med en ren interessegruppetilgang, hvor fagbevægelsen ses i principielt samme optik som handelsstandsforeninger, brugtvognsforhandlere og pelsdyravlerforeninger. Fagbevægelsen er både objektivt i sit modsætningsforhold til kapitalen og i sin egen selvforståelse en social modmagt i den kapitalistiske produktionsmåde. Derfor er det utilstrækkeligt at analysere fagbevægelsen som rene organiserede interessefællesskaber. Det gælder, uanset om analysens teoretiske udgangspunkt er en snæver fastholdelse af Marxs analyser af lønarbejde og kapital eller et rent politologisk interessegruppeapproach. Disse tilgange formår hverken at *rekonstruere* fagbevægelsens sociale og politiske projekter, eller bidrage til at *tolke og begribe* disse projekter ud fra deres egen samtid.

Ofte vil de rene interessegruppetilgange tilmed være mere misvisende end oplysende, idet de rummer en afgørende risiko for at tegne et udvendigt, ahistorisk billede af fagbevægelsen. Dermed bliver det et billede, som alt for let og hurtigt kan associeres til et aktuelt politisk farvet billede af fagbevægelsen som en reaktionær snæversynet sammenrotning af arbejdsmarkedets A-hold uden ansvarlighed over for hverken de svageste eller samfundshelheden. Kan dette temanummer være med til at give et andet billede af fagbevægelsens historie, og kan vi dermed være med til ideologisk at anfægte myterne om fagbevægelsen som stivnet snæversyn, gør det bestemt ikke noget. Når vi har kaldt temaet for "*fagbevægelsen som folkebevægelse*", ligger

der netop et ønske om at belyse fagbevægelsens historie som andet og mere end snæver (økonomisk) interessekamp. Ligesom andelsbevægelsen var det for bønderne, har fagbevægelsen fungeret som arbejderklassens måde at være medarkitekter på det 20. århundredes samfund på.

I flere af artiklerne vises det, hvordan fagbevægelsen var arbejderklassens måde at gå ind i det moderne samfund på. Niels Finn Christiansen og Morten Thing redegør i artiklen *Fagbevægelsen som demokratisk folkebevægelse* for, hvorledes indvandringen fra landet rummede en frisættelse fra landsbysamfundets traditioner og bånd i form af konstant risiko for social nød og en skarp gårdmandsdomineret social kontrol. Selv om indvandrerne fra landet sammen med byernes håndværks- og laugstraditioner udgjorde et meget inhomogent ideologisk og mentalt grundlag for faglig organisering og kamp, lykkedes det alligevel for fagbevægelsen at udvikle klassebevidsthed og organisering. Ja ikke nok med det. Fagforeningslivet blev for mange en skole i demokratisk dannelse. Et praktisk oplysnings- og dannelsesprojekt midt i den til tider rå faglige klassekamp. Den tidlige fagbevægelse skabte ikke blot organisering, sammenhold og kampstyrke, men udviklede samtidig arbejderens vilje og evne til demokratisk debat, beslutning og handling.

Claus Bryld har i sin disputats *Den demokratiske socialismes gennembrud* (1992) vist, hvorledes Socialdemokratiet spillede en afgørende rolle i skabelsen og udviklingen af det politiske demokrati og den demokratiske kultur i Danmark. Både Niels Finn Christiansen/Morten Thing og Lars K. Christensen redegør for, hvorledes fagbevægelsen bidrog til at lægge fundamentet for denne indsats allerede inden århundredeskiftet. I artiklen *Fagbevægelsen og det moderne samfund* er det Lars K. Christensens tese, at fagbevægelsen spillede en selvstændig aktiv rolle i det danske samfunds moderniseringsproces allerede før arbejderbevægelsen fik sit gennembrud som politisk bevægelse. Lars K. Christensen tager med henvisning til Marx afsæt i, at "*arbejder-*

klassens medlemmer ikke bare var vrangvillige objekter for den samfundsmæssige modernisering. De var i høj grad historiske aktører, som individuelt og kollektivt bidrog til at drive moderniseringsprocessen fremad, ud fra egne erfaringer og interesser.” Med udgangspunkt i kildemateriale fra Textilarbejderforbundets tidligste historie viser Lars K. Christensen, hvorledes Textilarbejderforbundet ud fra medlemmernes særlige interesser og erfaringer kommer til at fungere som arbejdernes måde at gå ind i det moderne samfund på. Den måde, hvorpå de udkæmpede klassekampen mod arbejdsgiverne, blev ifølge artiklen samtidig et aktivt moment i hele samfundets moderniseringsproces.

Marianne Rostgårds artikel *Fagbevægelsen og de kvindelige industriarbejdere* tager ligeledes sit empiriske udgangspunkt i tekstilindustrien, og vægten lægges i udviklingen på gulvniveau. Ligesom Lars K. Christensen har hun det udgangspunkt, at fagbevægelsen ikke blot fungerede som en social interesseorganisation, men også var aktivt med til at forme samfundets udvikling.

I artiklen viser hun, hvorledes fagbevægelsen på den ene side vælger faglige strategier, der præges og farves af historisk specifikke holdninger til f.eks. kvinder og køn. F.eks. omsættes modvilje mod kvinders arbejde i fabrikkerne til konkrete bestemmelser i overenskomsterne. På den anden side viser hun – og det er artiklens bærende tese – at tekstilarbejdernes valg af fagligt modspil til ændringerne af de sociale vilkår i forbindelse med industrialiseringen ikke blot har konsekvenser i form af faglige sejre og nederlag, men også spiller en aktiv rolle i selve skabelsen og udviklingen af en kønsarbejdsdeling i tekstilindustrien.

Rostgård viser bl.a., at forestillinger om “en respektabel kvindeløn” kom til at fungere overenskomstmæssigt legitimerende ved, at arbejdsfunktioner, der var lavtlønnede institutionaliseres som rene kvindearbejdsområder. Det er endvidere Rostgårds tese, at der ikke fandtes nogen institutionaliseret kønsarbejdsdeling før 1890, og at det først er i perioden frem til

1914, at der via fagbevægelsens valg af faglig strategi over for arbejdsgiverne sker en tilpasning mellem løn, køn og arbejdsfunktioner, således at kvinderne tildeles de mindst kvalifikationskrævende og lavest lønnede funktioner. Kønsarbejdsdelingen kom så at sige til at reservere den lavere løn til områder, der blev institutionaliseret som “kvindearbejde”.

Kønsarbejdsdelingen blev dermed brugt af fagbevægelsen som et værn mod arbejdsgivernes forsøg på at bruge kvinderne som løntrykkere på mændenes arbejdsområder. Dermed bliver Rostgårds artikel indirekte et eksempel på, hvordan fagbevægelsens solidaritetsbegreb langt fra er nogen entydig historisk universel størrelse. Solidariteten konstrueres til stadighed historisk og konkret ud fra både det strukturelt betingede modsætningsforhold til arbejdsgiverne og medlemmernes værdier, erfaringer og interesser.

Netop forskelligheden og foranderligheden i fagbevægelsens solidaritetsbegreber er temaet for Herman Schmidts artikel *Forenede vi stå – om arbejderbevægelsens fællesskabs- og solidaritetsformer*. Herman Schmid diskuterer arbejderbevægelsens evne til at konstruere og organisere fællesskab og solidaritet som middel til at opnå fagpolitiske og samfundspolitiske mål. I artiklen viser han, at fagforeningerne er ‘moderne’ organisationer, hvor deltagelsen i fællesskabet hverken er altomfattende eller dikteret af tradition, som i det præmoderne samfund. Deltagelsen er derimod partiel (alene knyttet til arbejdslivet) og frivillig.

Selve det forhold, at man som individ frivilligt har valgt at melde sig i fagforening for at stå sammen med andre om et begrænset felt, arbejdslivet, indebærer, at fagbevægelsen ikke kan monopolisere den samlede samfundsmæssige interessevaretagelse for medlemmerne, og at fagbevægelsen grundlæggende må rumme et samspil mellem individet og kollektivet. Fagforeningerne er med Schmidts ord ‘heterogene fællesskaber’, hvor solidariteten og den kollektive styrke hele tiden må skabes og genskabes, eventuelt med nye balancer og samspil mellem heterogenitet og fællesskab.

Muligheden for at skabe og genskabe solidariteten ligger ifølge Schmid grundlæggende i at sætte fokus på det fælles og reducere virkningen af det forskellige. I artiklen vises, hvorledes denne bestræbelse kan udfoldes forskelligt på forskellige niveauer i fagbevægelsen og i forskellige historiske perioder. Han viser bl.a., hvorledes arbejderkollektivet som et lokalt udtryk for arbejderklassens fællesskab udgør et heterogent fællesskab, der bestræber sig på at sætte enheden og solidariteten i centrum i forholdet til arbejdsgiveren, mens det sociale fællesskabs forskelligheder gives helt andre udfoldelsesmuligheder i arbejderkollektivets indre sociale liv. Solidariteten er således andet og mere end en holdning. Den er en social relation mellem arbejderne i klub- og fagforeningsfællesskabet.

Denne grundlæggende, primære solidaritet blev ifølge Schmid grundlaget for et ideologisk-organisatorisk fællesskab i form af fagforbund, strejker, sympatistrejker, blokader, overenskomster, osv. Det, som Schmid kalder den organiserede solidaritet, bliver grundlaget for både faglig magtudøvelse og en bredere samfundsmæssig solidaritet, som med det socialdemokratiske velfærdsprojekt tilmed institutionaliseres i offentligt regi Velfærdspolitikken ses som en politik, der homogeniserer et heterogent arbejdsmarked og et differentieret samfund ved hjælp af regulering, gensidighed og solidarisk normdannelse. Dermed bliver den institutionaliserede solidaritet selv til et nyt og ændret strukturelt vilkår for i fremtiden at skabe og genskabe fællesskabet og solidariteten.

Schmids tese om fagbevægelsen som heterogene fællesskaber synes at rumme en spændende ansats til at forklare, hvorfor fagbevægelsen ligesom den politiske arbejderbevægelse har orienteret sig mod ligheden som en grundlæggende og bærende værdi. Som den italienske professor Noberto Bobbio har gjort opmærksom på det i bogen *Højre & venstre. Årsager til og betydningen af en politisk skelnen* (1995) skal arbejderbevægelsens opbakning bag lighedstanken ikke forstås som hverken manglende erkendelse af, at menne-

sker også er ulige og forskellige eller som et normativt ønske om ensliggørelse, sådan som arbejderbevægelsens kritikere ynder at fremstille det. Lighedstankens grundlag er derimod udtryk for en prioritering, hvor man lægger vægt på det, mennesker har fælles, og hvor man anser det fælles som det bedste grundlag for at skabe et godt samfund. Schmid's påpejning af, at solidariteten er noget, der hele tiden skabes og genskabes via forskellige bestræbelser på at sætte fokus på det fælles og reducere virkningen af det forskellige, har en klar parallel til Bobbios analyse af, hvorfor det fortsat giver mening af tale om højre og venstre i politik.

Måske ligger der i Schmid og Bobbios tilgang en tankefigur, der i kommende forskning kan bruges til at nuancere og præcisere billedet af dagens fagbevægelse, og måske kan det være stimulerende at anskue vore dages fagbevægelse i dette lys, dvs. som en bevægelse, der i stigende grad eksperimenterer med nye måder at forene kollektiv organisering og social solidaritet med fleksibilitet og plads til individuelt spillerum.

Rita Vindings artikel *Tirstrup Flyveplads og dens betydning for arbejdsmændene* beskriver den betydning, som anlæggelsen af Tirstrup Flyveplads under 2. verdenskrig til brug for den tyske krigsmaskine fik for arbejdsmændene på Rønneegnen med hensyn til beskæftigelse og indkomst. Artiklen giver således et eksempel på, hvorledes ydre politiske beslutninger pludselig kan ændre de konjunktuelle vilkår for den faglige kamp afgørende, og artiklen beskriver, hvorledes arbejdsmændenes faglige organisationer udnytter de nye beskæftigelsesmuligheder på Flyvepladsen til at smitte af på Kalø Gods, som indtil krigen havde været den dominerende arbejdsplads for arbejdsmændene på egnen. Op gennem 1930'erne havde arbejdsmændene måttet kæmpe mod en fagforeningsfjendsk godsforvaltning, der gjorde alt for at presse lønninger i bund, men til gengæld intet for at forbedre arbejdsforholdene. Vinding skildrer, hvorledes mange arbejdsmænd derfor ser anlægsarbejderne på Tirstrup Flyveplads som en kærkom-

men anledning til at flygte fra Kalø Gods. Denne flugt gav dernæst anledning til, at Kalø Gods presses til lønforhøjelser.

Vindings artikel giver et eksempel på, at samspillet mellem samfundsudvikling og fagbevægelsens udvikling ikke nødvendigvis består af "det godes symbiose", hvor en ønskværdig samfundsudvikling spiller aktivt sammen med en styrket faglig solidaritet. I tilfældet på Tirstrup Flyveplads giver udbygningen og effektiviseringen af den tyske krigsmaskine grundlaget for en afgørende fremskridt i den lokale fagbevægelses kamp mod usle lønninger og patriarkalske arbejdsforhold.

Herman Knudsens artikel *Demokrati på arbejdspladsen – dilemmaer for fagbevægelsen* rummer en række pointer, der er yderst relevante for bl.a. alle de, der i disse år tumler med at omsætte parolen om det udviklende arbejde til konkret arbejde og praktiske resultater. Herman Knudsens artikel viser, hvorledes kampen for demokrati på arbejdspladsen har udspillet sig ganske forskelligt i Tyskland, Storbritannien og Danmark i efterkrigstiden.

Analysen tager sit teoretiske udgangspunkt i adskillelsen mellem arbejde og ejendom som det strukturelle grundlag for fagbevægelsens kamp for demokrati på arbejdspladsen. Ejendommen repræsenteres gennem en ledelse, der har retten og magten til at bestemme, hvad og hvordan der skal produceres. Arbejdet repræsenteres af de ansatte, der må arbejde for andre, acceptere andres ledelse og ejendomsret til produktionsresultatet. Dette fremmedgør arbejderen, som Marx udtrykte det.

Knudsen ser fagbevægelsens krav om demokrati på arbejdspladsen som arbejderbevægelsens svar på denne fremmedgørelse. Han viser, hvorledes fagbevægelsen i de tre lande har forskellige forudsætninger og vælger forskellige veje til at realisere denne parole. I Storbritannien bliver fagforeningernes faktiske styrke det altafgørende for at få arbejdsgiverne til at give efter for krav. I Tyskland giver landets autoritære og patriarkalske strukturer grundlag for, at arbejdsgivere ud fra en patriarkalsk tankegang etablerer virksomhedsråd, der skal knytte medarbejderne socialt og

ideologisk tættere til virksomhederne. Den patriarkalske arbejdsgivertendens konfronteres i årene umiddelbart efter den russiske revolution med arbejderrådsbevægelsen og rådstænkningen i den tyske arbejderbevægelse. Med nazitiden som et uhyggeligt mellemstykke sker der i efterkrigstiden en slags metamorfose mellem disse tilgange i form af en virksomhedsforfatningslovgivning, der institutionaliserer en stærkt begrænset medindflydelse på virksomhederne. Den danske variant skitserer Knudsen som en mellemting mellem den engelske ikke-institutionaliserede satsen på faglig styrke og den tyske lovinstitutionalisering.

Udover de forskellige nationale betingelser og traditioner peger Knudsen på et overordnet strukturelt fællestræk som forklaringen på forskelligheden. På sin vis er ideen om demokrati på arbejdspladsen "en forstyrrende faktor" for fagbevægelsen. Hvis de ansatte selv overtager ledelsen af virksomhederne, kan det undergrave fagbevægelsens rolle som modpart til ledelsen. Lægger man stor vægt på dette aspekt kan det mane til betænkelighed over for institutionaliseret arbejdspladsdemokrati, som f.eks. dominerede engelsk fagbevægelse frem til 1980'erne, hvor Thatcher-regeringens angreb på fagbevægelsens styrke og organisering viste svagheden i en ren satsning på faglig styrke. Set i et historisk perspektiv ser Knudsen en overordnet tendens i retning af mindre berøringsangst over for initiativer, der sigter på ansattes deltagelse i ledelsen.

Vibeke Kold skriver i artiklen *Køn og klasse – kamp og kompromis* historien om de faglige klubber på elektronikvirksomheden Radiometer fra 1960 til 1994. Artiklen viser forskelligheden inden for samme virksomhed. Hun tegner et billede af et udviklingsforløb i det indbyrdes forhold mellem virksomhedens faglærte, ufaglærte og kvindelige klubber, der bl.a. afspejler forskelle i solidaritetsbegreber, familielivets indflydelse på faglige krav og ambitioner, tiltro til ledelsen, mv. Hun viser, hvorledes politiske forskelle og modsætninger mellem mere kampivrige mandlige klubber og en mere moderat kompromissøgende KAD-klub ikke blot kan forstås ud fra forskellige

fagpolitiske holdninger eller forskellige arbejdsvilkår, men må forstås ud fra en bredere kulturel og livsformspecifik kontekst.

Kolds artikel giver dermed materiale til den diskussion af, hvorledes lønarbejdernes samlede livssammenhæng og en hertil knyttet bredere social og samfundsmæssig orientering er aktivt medskabende af faglige holdninger, strategier og kulturer, som bl.a. Kurt Aagård lagde op til med sin disputats *Arbejdets sociale orientering* (1996). Sammenholder man denne tilgang med nogle af de ovenfor præsenterede tilgange tegner der sig ikke blot et

billede af fagbevægelsen, som en social bevægelse hvis aktivitet virker aktivt tilbage på langt bredere dele af det sociale og samfundsmæssige liv, men også et billede af en fagbevægelse, der har muligheden for at hente sine visioner om et nyt og bedre samfund fra et langt bredere felt end arbejdslivet i stopurets snævre tidsmæssige forstand.

*Temnummeret er redigeret af
Lars K. Christensen,
Anette Eklund Hansen og
Bent Gravesen*